

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları
Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and
Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 1194-1207.
Geliş Tarihi-Received: 31.01.2024
Kabul Tarihi-Accepted: 17.02.2024
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1429502

Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları

Intangible Cultural Heritage Elements in Life Science Textbooks

Sinan ARI*

Öz

Bu çalışma, ilkökuller hayat bilgisi ders kitaplarının somut olmayan kültürel miras unsurları (SOKÜM) açısından incelenmesi ve kültürel devamlılığın sağlanmasında bu unsurların öneminin vurgulanması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Çalışmanın veri kaynağını aktif okutulan hayat bilgisi ders kitapları ile güncel UNESCO somut olmayan kültürel miras listesi oluşturmuştur. Toplanan veriler alanında doktora yapan bir başka alan uzmanı tarafından da incelenmiş ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Uyum değeri hesaplandıktan sonra veriler betimsel analiz yoluyla çözümlenmiştir. Çalışma sonunda elde edilen bulgulara göre ilkökuller hayat bilgisi ders kitaplarında SOKÜM unsurlarının en fazla ikinci sınıf düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak incelenen ders kitaplarında "Geleneksel Sohbet Toplantıları" ile "Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü" SOKÜM unsurlarının daha çok yer aldığı görülmüştür. Çalışma sonunda, bir sınıf düzeyinde aynı SOKÜM unsuruna yer verip tekrar etmek yerine farklı sınıf düzeylerinde farklı unsurlara yer verilmesi, kitaplarda verilen barkodlu elektronik içeriklerin SOKÜM unsurları ile ilişkilendirilerek zenginleştirilmesi önerilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Hayat bilgisi, kültürel miras, SOKÜM, ilkökuller, ders kitabı.

Abstract

This study was conducted to examine primary school life science textbooks in terms of intangible cultural heritage elements (ICHE) and to emphasize the importance of these elements in ensuring cultural continuity. Document analysis, one of the qualitative research methods, was used in the study. The data source of the study consisted of actively taught life science textbooks and the current UNESCO intangible cultural heritage list. The collected data were also analyzed by another field expert with a PhD in the field and the results were compared. After the agreement value was calculated, the data were analyzed through descriptive analysis. According to the findings obtained at the end of the study, it was determined that ICH elements in primary school life science textbooks were mostly found at the second-grade level. In general, it was observed that "Traditional Conversation Meetings" and "Tea Culture, Identity, Hospitality and Social Interaction Symbol" ICH elements were more common in the textbooks examined. At the end of the study, it was suggested to include different elements at different grade levels instead of including and repeating the same ICH

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, e-posta: sinanari@bayburt.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0769-7317.

element at one grade level, and to enrich the barcoded electronic contents given in the books by associating them with ICH elements.

Keywords: Life science, cultural heritage, ICH, primary school, textbook.

Giriş

Kültür kavramının tarihsel süreçte birçok farklı şekilde ifade edildiği görülmektedir. Bu durumun nedenini Mejuyev (1987, s. 8), kültür kavramının yalnızca bilimsel değil tarihsel ve toplumsal köklerinin de olması ile açıklamaktadır. Kültürün tanımlanması en zor kavramlardan biri olduğunu belirten Raymond Williams (1997) bunun sebebinin kelimenin birbirinden farklı disiplinlerde önemli kavramlar için kullanılmaya başlamasına bağlamaktadır. Çeçen (1996, s. 10), kültürün her disiplin için ayrı ayrı ifade edilebilecek kadar geniş boyutlu bir kavram olduğunu belirtmektedir. Kültür, arkeolojiden tarihe, folklordan edebiyata, güzel sanatlardan müziğe varıncaya kadar farklı farklı disiplinleri birleştirebilen bir olgudur (Özbağ, 2010, s.9). Benzer şekilde kültür ile ilgili olarak Gökalp de (2012, s. 83) halkın geleneğinden örfüne, sözlü edebiyatından müziğine, dilinden dinine kadar yapageldiği her şey demiştir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı'nın (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO) düzenlemiş olduğu "Dünya Kültür Politikaları Konferans Sonuç Bildirgesi"nde kültür: "bir toplumu veya toplumsal grubu ifade eden belirgin maddi, manevi, duygusal ve zihinsel özelliklerin bileşiminden oluşan bir bütün, yalnızca bir bilim ve edebiyat değil aynı zamanda insanın temel haklarını, değer yargılarını, yaşam şekillerini, gelenek ve inançlarını kapsayan bir olgu" şeklinde açıklanmıştır.

*Türkçe Sözlük'*te altı farklı şekilde yer bulan kültür kelimesi kapsamı en geniş olan ifadesi ile: "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin" şeklinde geçmektedir (TDK, 2023). Kültürü maddi ve manevi her şeyi geliştirmek ve işlemek olarak belirten Kaplan (2006, s. 249) konu ile ilgili olarak şöyle söylemektedir: "Toprak, tarih ve millî kültür bize şekil verir, bizi zenginleştirir ve besler. Genç nesil kütüphanelerin ve arşivlerin kalın kapılarını bir açabilse, yüzyıllar boyunca tüketemeyeceği hazineler keşfedecektir." Kültür ile ilgili yapılan tanım ve açıklamalardan yola çıkarak kültür kavramının bünyesinde birçok özellik barındırdığı söylenebilir. Murdock'un çalışmasından yola çıkarak kültürün özellikleri şöyle sıralanabilir (Güvenç, 2002):

- Kültür dil vasıtası ile nesilden nesile aktarılabilir ve bu özelliği ile varlığını sürdürebilir.
- Kültür toplumsal ve yaşamsal ihtiyaçları karşılayabilen işlevsel bir unsur özelliği taşır.
- Kültürün öğrenilebilen bilgi, davranış ve alışkanlıkları içermesi onun eğitim ilke ve kurallarına uygun olmasını gerektirir.
- Kültürün öğretileri toplumdan topluma değişiklik gösterebilmekle birlikte sürdürülebilirliği topluma bağlıdır.
- Kültür birleştirici olabildiği gibi ayrıştırıcı da olabilir. Bireysel tutumların, davranışların kültürde önemli yeri vardır.
- Hayatla ilgili soyut bir kavram olan kültür gerçeğin bir soyutlamasıdır.

Kültürel geleneğin bir parçası olarak görülen miras kelimesi kuşaktan kuşağa bir şeylerin aktarılması olarak belirtilmektedir (Nuryanti, 1996, s. 249). Türkçe Sözlük'te de benzer şekilde "Bir neslin kendinden sonra gelen nesle bıraktığı şey" olarak ifade edilmektedir (TDK, 2023). Yukarıda tanımlanan kültür ve miras kavramlarının birleşimi sonunda kültürel mirası ifade etmek gerekirse; geçmişten kalan ve çeşitli gerekçelerle gelecek kuşaklara aktarılmak istenen, fiziksel varlığı olan her türlü eser ile bir topluma ait olan değerler bütünü şeklinde tanımlanabilir (Can, 2009, s.22). Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde ise geçmişten bugüne ulaşan ve insanların sürekli değişen inanç, değer ve geleneklerin yansıması olarak ortaya çıkan somut ve somut olmayan varlıklar şeklinde tanımlanmıştır (ICOMOS, 2013). Kültürel miras ifadesi toplumların tarih sürecinde biriktirdikleri, geliştirip zenginleştirerek sürekliliğini sağladıkları, geçmişlerinde miras olan ve gelecekteki torunlara aktarılacak olan gelenekleri, canlı ifadeleri kapsar (Artun, 2008, s.454). Ekici'ye (2004) göre; eskiden üretilmiş olan ve yeniden üretilebilen, olumlu yöndeki değişimleri kapsayan sözlü gelenek ve anlatımlar, ritüeller, şöenler, gösteriler ile halk bilgisi ürünlerinin tamamı somut olmayan kültürel mirası (SOKÜM) oluşturur. Benzer bir ifadede SOKÜM; insanların tarih boyunca nesilden nesile aktararak canlı tuttukları sanat, edebiyat, şöen, bilgi ve becerilerden oluşan insanlığın ortak belleği şeklinde tanımlanmaktadır (Gülden, 2020). Paris'te 17.10.2003 tarihinde düzenlenen UNESCO'nun 32. Genel Konferansı'nda UNESCO tarafından "Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi" kabul edilmiştir. Türkiye de 19.01.2006 tarih ve 5448 sayılı kanunla (Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Uygun Bulunduğuna Dair Kanun) 27.03.2006'da bu sürece resmen taraf olduğunu belirtmiştir. Sözleşmenin asıl hedefi; küreselleşme, teknolojidaki gelişmeler, popüler kültür, göçler ve medya vb. nedenlerle yok olmak üzere olan kültürlere ait Somut Olmayan Kültürel Miras'ı (SOKÜM) korumak ve bunların devam etmesine katkı sağlamaktır (Oğuz, 2012). Bir toplumun kimliği, tarihi, kültürü, somut olmayan kültürel mirası gibi unsurlarının bu şekilde uluslararası platformda korunma çabası bu unsurların önemini ortaya koyması bakımından kritiktir. Kültürel miras; Ünsal ve Pulhan (2012, s.34) tarafından somut, somut olmayan, sualtı kültürel miras ve doğal kültürel miras olarak dört kategoride ele alınırken Galla (2002, s. 73) somut, somut olmayan ve insan olmak üzere üç kategoride ele almıştır. Gürel (2018, s. 21) ise UNESCO, International Council of Museums (ICOM) vb. uluslararası kuruluşlar, sözleşmeler, ulusal bazlı yasa ve yönergelerde kullanılan kategorilerden yola çıkarak kültürel mirası; somut kültürel miras, sualtı kültürel mirası, somut olmayan kültürel miras ve doğal miras olmak üzere dört kategoriye ayırmaktadır.

Somit olmayan kültürel miras, bünyesinde yıllar boyunca biriken ve şekillenen birçok unsur barındırmaktadır. Dolayısı ile temel eğitimden itibaren bu unsurlara yer verilmesi önem arz etmektedir. Kültür aktarımında eğitimin rolünden yola çıkarak ilkökul hayat bilgisi dersi ile bu aktarımın etkili bir şekilde gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Çünkü hayat bilgisi dersi; içeriğinde sosyal bilimlerden ve fen bilimlerden birçok disiplini barındıran, içeriği gereği kültürel unsurların, değerlerin bilgi ve becerilerin rahatlıkla öğrencilere aktarılabilmesi en temel derslerden biridir. Somut işlemler döneminde olan ilkökul öğrencilerinin karşılaşacağı ilk derslerden birisi olan hayat bilgisi dersi; okul içi uygulamaların yanı sıra sözlü ve yerel tarih, müze ve doğa gezisi gibi okul dışı uygulamalara da imkân tanıyan bir derstir. Hayat bilgisi dersi; temelinde sosyal bilimlerin ve doğa bilimlerinin olduğu, bu bilimlerin doğasına uygun olarak çocukların yaşamlarında kullanabilecekleri bilgileri içeren, diğer kademe derslere de temel teşkil eden bir derstir (Baysal, 2006, s. 3). Hayat bilgisi dersi toplumsal ve doğal gerçekle bağ kurma sürecinin sonunda elde edilen bilgilerdir (Sönmez, 2005, s. 4). Bu ders öğrencilerin kişilik özelliklerinden tutum ve becerilerine kadar hayatlarını

şekillendirmede etkili olan ve öğrencilerin öğrenim hayatında karşılaşacakları ilk derslerden birisidir (Bektaş, 2009). Bu bağlamda hayat bilgisi dersinde SOKÜM unsurlarının rahatlıkla yer alabileceği söylenebilir.

Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı'nın amacı: "temel yaşam becerilerine sahip, kendini tanıyan, sağlıklı ve güvenli bir yaşam süren, yaşadığı toplumun değerlerini özümseyen, doğaya ve çevreye duyarlı, araştıran, üreten ve ülkesini seven bireyler yetiştirmek" şeklinde belirtilmiştir. Program çerçevesinde öğrencilerden tarihî ve kültürel değerlerle ilgili olarak;

- kendilerini ve içinde buldukları çevreyi tanımaları,
- millî, manevi ve insani değerleri yaşantılarına yansıtmaları,
- zaman ve mekânı algılama becerilerine sahip olmaları,

- ülkesini seven, tarihî ve kültürel değerlerini yaşatmaya istekli bireyler olmaları gibi özellikleri kazanmaları beklenmektedir. Türk Millî Eğitimi'nin Genel Amaçları ile ilişkili olarak belirlenen bu hedeflerden birisi de görüldüğü üzere tarihî ve kültürel değerleri yaşatmadır. Bilişsel gelişimle birlikte sosyal, duygusal ve fiziksel alanların gelişimine de odaklanan bu ders içeriğinde kültürel unsurlara yer verilmesi oldukça önemlidir. Bu bağlamda hayat bilgisi dersi kapsamında yararlanılabilecek en önemli kaynaklardan birisi ders kitaplarıdır. Gülden (2020) ders kitabını, müfredat programının esasları doğrultusunda devlet eliyle veya özel sektör vasıtası ile alan uzmanlarınca hazırlanan en temel öğretim materyali olarak ifade etmektedir. Ders kitabı öğretim programlarının kazanımlarına bağlı olarak hazırlanan, öğrencilerin eğitim-öğretim sürecindeki yaşantılarına kaynaklık eden ve temel bilgi kaynağı olan bir materyaldir (Şahin, 2002). Toplumsal yaşamın aileden sonraki ilk basamağı olan ilkokulda büyümekte ve gelişmekte olan çocuğa değerler eğitimi öncelikli olarak hayat bilgisi dersi ve hayat bilgisi ders kitapları ile gerçekleştirilmektedir. Ayrıca hayat bilgisi dersi çocuğun okula başladığı ilk yıllardan itibaren onun bütün olarak gelişmesine katkı sağlayan en önemli derslerden biridir (Binbaşoğlu, 2003). Literatürde SOKÜM ile ilgili olarak ilkokul Türkçe, hayat bilgisi ve sosyal bilgiler ders kitaplarının kültürel miras unsurları açısından incelenmesi (Batmaz ve Yurtbakan, 2023), hayat bilgisi derslerinde sözlü tarihle kültürel mirasın öğretimi (Dere ve Emeksever, 2018), hayat bilgisi ve halk kültürü dersleri üzerinden kültür koruma yaklaşımlarının karşılaştırmalı değerlendirilmesi (Aral, 2016) gibi çalışmaların yanı sıra Türkçe ve Türk kültürü ders kitaplarının SOKÜM unsurları açısından incelenmesi (Gülden, Demirel ve Demirel, 2023), okul öncesi çocuk kitaplarında kültürel miras öğelerinin incelenmesi gibi çalışmalar da bulunmaktadır. Eğitim dışında ise Türk kahvesi kültürü ve geleneğinin miraslaştırılmasına sosyolojik bir bakış (Livçapar, 2023), SOKÜM ve turizm (Kurt, 2023), somut ve somut olmayan kültürel miras kapsamında Antalya Akseki Çukurköy'ün değerlendirmesi (Akkaya, 2019), Türkiye'deki turizm animasyonlarında SOKÜM unsurlarının kullanımı (Ayvacı, 2018) gibi sosyoloji, turizm, mimarlık ve halk bilimi gibi diğer alanlarda da lisansüstü çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalara benzer daha birçok makale ve tez çalışmaları verilebilir. Ancak konu önemi ve güncelliği bakımından üzerinde çalışılmaya devam edilmesi gereken bir konudur. Örneğin hayat bilgisi dersi öğretim programında ve ders kitaplarında SOKÜM'ün yerinin incelenmesi (Karakuş ve Çağlayan, 2016) isimli çalışmada Türkiye'nin kayıtlı unsur sayısı 14 iken 2023 yılı itibari ile bu sayı otuzdur. Dolayısı ile güncel gelişmeler doğrultusunda ders kitaplarında yer alan SOKÜM unsurlarının tekrar gözden geçirilerek güncellenmesi önem arz etmektedir. Bunun için bu çalışma ile hayat bilgisi ders kitaplarında SOKÜM unsurlarının nasıl yer aldığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, veri kaynakları, verilerin toplanması ve analizi sunulmuştur.

Araştırmanın Modeli

İlkokul hayat bilgisi ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarının incelendiği bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından doküman incelemesi kullanılmıştır. Aynı zamanda bir veri toplama yöntemi olan doküman incelemesinde kaynaklara ulaşılır, kaynakların detaylı incelemesi yapılır ve elde edilen verilerle çeşitli yorumlar, ilişkilendirmeler yapılır. Doküman incelemesi, araştırılması amaçlanan olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini içerir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Çalışma kapsamında 2023 yılı itibari ile UNESCO somut olmayan kültürel miras listesinde yer alan otuz adet kültürel miras unsuru, ilkokul hayat bilgisi ders kitapları bünyesinde incelenmiştir.

Veri Kaynakları

Araştırmanın veri kaynağını öncelikle ilkokul bir, iki, üçüncü sınıf düzeylerinde hazırlanan ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından öğrencilere ücretsiz dağıtılan ders kitapları oluşturmaktadır. Bu süreçte amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede temel anlayış, önceden belirlenen ölçütü karşılayan durumların çalışılmasıdır. Bu ölçüt araştırmacılar tarafından oluşturulabileceği gibi daha önce hazırlanmış bir ölçüt listesi de olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu bağlamda kitapların seçilmesinde bakanlığın resmî yayın organı tarafından hazırlanmış olması ölçüt olarak belirlenmiştir. İncelenen ders kitaplarına ilişkin bilgiler şöyledir:

- Hayat bilgisi 1. sınıf ders kitabı, İhsan yayıncılık, 2020,
- Hayat bilgisi 2. sınıf ders kitabı, MEB yayınları, 2021,
- Hayat bilgisi 3. sınıf ders kitabı, MEB yayınları, 2021.

Ders kitaplarının yanı sıra UNESCO SOKÜM listesi ile ilkokul 2023 Hayat Bilgisi Dersi Öğretim Programı (HBDÖP) da çalışma kapsamında yararlanılan kaynak olmuştur. Tablo 1’de Türkiye’nin güncel UNESCO SOKÜM listesi verilmiştir. Ders kitapları bu liste kapsamında incelenmiştir.

Tablo 1. Güncel UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras Listesine Kayıtlı Unsurlarımız

No	Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM)	Temsil Listesine Kayıt Yılı
1.	Meddahlık Geleneği	2008
2.	Mevlevi Sema Törenleri	2008
3.	Âşıklık Geleneği	2009
4.	Karagöz	2009
5.	Nevruz	2009
6.	Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, barana, sıra geceleri, vd.)	2010
7.	Alevi-Bektaşî Ritüeli Semah	2010
8.	Kırkpınar Yağlı Güreş Festivali	2010
9.	Geleneksel Tören Keşkeği	2011

10.	Mesir Macunu Festivali	2012
11.	Türk Kahvesi ve Geleneği	2013
12.	Ebru: Türk Kâğıt Süsleme Sanatı	2014
13.	İnce Ekmek Yapımı ve Paylaşımı Geleneği: Lavaş, Katırma, Yufka	2016
14.	Geleneksel Çini Sanatı	2016
15.	Bahar Bayramı Hidrellez	2017
16.	Dede Korkut-Korkut Ata Mirası: Kültürü, Efsaneleri ve Müziği	2018
17.	Geleneksel Türk Okçuluğu	2019
18.	Minyatür Sanatı	2020
19.	Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Togyzqumalaq, Toguz Korgool, Mangala / Göçürme	2020
20.	Hüsni Hat Türkiye’de İslam Sanatında Geleneksel Güzel Yazı	2021
21.	Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü	2022
22.	İpek Böcekçiliği ve Dokuma İçin İpeğin Geleneksel Üretimi	2022
23.	Nasreddin Hoca/Molla Nesreddin/Molla Ependi/Apendi/Afendi Kozhanasyr Fıkra Anlatma Geleneği	2022
24.	Tezhip/Tazhib/Zarhalkori/Tezhip/Naqqoshlik	2023
25.	İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri	2023
26.	Balaban/Mey Zanaatkarlığı ve İcra Sanatı	2023
27.	Sedef Kakma İşçiliği	2023

Kaynak: <https://www.unesco.org.tr/Pages/126/123/UNESCO-Somut-Olmayan-K%C3%BCit%C3%BCrel-Miras-Listeleri>

Yukarıda verilen tabloya ek olarak ıslık dili (2017), geleneksel ahlat taş işçiliği (2022) ve zeytin yetiştiriciliği ile ilgili geleneksel bilgi, yöntem ve uygulamalar (2023) da acil koruma gerektiren SOKÜM listesinde yer almaktadır. Böylelikle tablo 1’de verilen güncel liste ile Türkiye UNESCO SOKÜM listelerinde 30’a ulaşan kültürel değeri ile en çok unsur kaydettiren ikinci ülke olmuştur.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışma kapsamında ilkökul hayat bilgisi ders kitaplarında yer alan metinler, hazırlık çalışmaları, etkinlikler, değerlendirme soruları, kitaplar üzerinde yer alan karekodlar SOKÜM unsurları kapsamında incelenmiştir. Bu incelemede ölçüt Tablo 1’de verilen SOKÜM unsurları kapsamında oluşturulan kontrol listesinden herhangi birinin incelenen ders kitabında yer alması olmuştur. Kitaplarda yer alan dinleme metinleri, internet ortamında yapılması gereken etkinlikler de çalışma boyunca dikkate alınmış; notlar alınmıştır. Toplanan veriler sınıf eğitimi alanında doktora yapan bir başka alan uzmanı tarafından da incelenmiş ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Miles ve Huberman (2015) tarafından önerilen kodlayıcı güvenilirliği ile uyum değeri hesaplandıktan sonra veriler

betimsel analiz yoluyla çözümlenmiştir. Örneğin araştırmacılardan birisi “Karagöz” SOKÜM unsuru ile ilgili olarak bu unsurun kitapta yer alan barkodun okutulmasıyla elektronik ortamda karşılaşıldığı için değerlendirmeye alınmaması gerektiğini belirtirken diğer araştırmacı bu unsurun kitaptan bir parça olduğunu belirtmiştir. Bu durumda sınıf eğitimi alanından bir akademisyen görüşü alınarak bu unsurun da değerlendirilmeye alınması gerektiğine karar verilmiştir. Sonuçta araştırmacılar arası uyum değeri .87 çıkmıştır. Güvenirlilik hesaplarında %70’i geçmesi çalışma için güvenilir kabul edilmektedir (Miles & Huberman, 2015). Betimsel analizde veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebilmekte ve doğrudan alıntılara sıklıkla yer verilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Bu bağlamda bulgular kısmında kitaplardan sıklıkla alıntılar yapılmış ve örnekler verilmiştir.

Bulgular

Hayat bilgisi dersi kitapları HBDÖP’ye bağlı olarak altı üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler: okulumuzda hayat, evimizde hayat, sağlıklı hayat, güvenli hayat, ülkemizde hayat ve doğada hayattır. Bu ünitelere bağlı olarak çalışma kapsamında öncelikle tüm sınıf düzeylerinde hayat bilgisi ders kitaplarında yer alan SOKÜM unsurları tespit edilerek tabloda gösterilmiş ve bunların kitaplarda nasıl yer aldığına ilişkin örnekler verilerek sırası ile açıklanmıştır.

Tablo 2. Sınıf Düzeylerine Göre Hayat Bilgisi Ders Kitaplarında Yer Alan SOKÜM Unsurları

Sınıf Düzeyi	SOKÜM Unsurları	Sayfa (sf.)
1. Sınıf	Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Geleneği	153
1. Sınıf	Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü	157-170
2. Sınıf	Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, barana, sıra geceleri, vd.)	71-74, 101, 192-195
2. Sınıf	Mesir Macunu Festivali	191
2. Sınıf	Geleneksel Tören Keşkeği	191
2. Sınıf	İftar/Eftari/İftar/İftor ve Sosyo-Kültürel Gelenekleri	188
2. Sınıf	Zeytin yetiştiriciliği ile ilgili geleneksel bilgi, yöntem ve uygulamalar	199-200
3. Sınıf	Mevlevi Sema Törenleri	126
3. Sınıf	Karagöz	153

Tablo 2’de görüldüğü üzere SOKÜM unsurlarına en çok hayat bilgisi 2. sınıf ders kitabında rastlanılmıştır. 1. sınıf kitabındaki Nasreddin Hoca görseli ile 3. sınıftaki ilişkilendirme de semazen görseli iledir. Dolayısıyla bu sınıf düzeyindeki SOKÜM unsurlarına dair ilişkilendirmeler konu içeriği ile dolaylı olarak yapılmıştır. Yapılan ilişkilendirmeler her sınıf düzeyindeki bulgular başlığında sunulmuştur.

Hayat Bilgisi Birinci Sınıf Ders Kitabına Ait Bulgular

Ders kitabında ülkemizin güzellikleri konu başlığı altında ülkemizin doğal ve tarihi mirasına değinildikten sonra konu sonunda bir boyama etkinliği olarak Nasreddin Hoca görseli şöyle verilmiştir (s. 153):

ETKİNLİK Boyayalım

Aşağıdaki resmi inceleyiniz, sonra da boyayınız.

Görsel 1. Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders Kitabında Yer Alan Nasreddin Hoca Görseli

Konu içeriğinden sonra boyama etkinliği olarak yukarıda verilen bu görsel ile konu arasında bir bağ kurulamamaktadır. Burada Nasreddin Hoca fıkralarından birisi ile ilgili olan bu görseldeki fıkrayı öğretmen veya bir başkası anlatmadıkça bu etkinlik çocuklar için boyama ötesine geçmeyecektir. Ancak sınıf öğretmeni ya da bir başkası etkinlikten önce fıkrayı anlatırsa bu etkinlik anlamlı olacaktır. Dolayısı ile etkinlik yönergesinde öğretmene fıkrayı anlatmasına yönelik bir ifade olması halinde SOKÜM unsurlarından “Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Geleneği” işlevsel hale gelebilir. Çalışma kapsamında burada yapılan ilişkilendirme de sadece görsel itibari ile olmuştur. Bununla birlikte ders kitabında “Birlikte Oynayalım” konu başlığı altında mangala oyunu verilerek “Geleneksel zekâ ve strateji oyunu: Mangala” unsuruna da değinilebilirdi. Ancak burada ve diğer bazı uygun konularda bu unsura yer verilebilecekken değinilmediği görülmüştür.

Ülkemizde hayat ünitesinde yer alan birlikte yaşamak, millî gün ve bayramlar ile dinî gün ve bayramlar konularında “Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü” unsuru ile ilişkilendirme yapılmıştır. Burada daha çok toplumu bir arada tutan misafirperverliğin vurgulandığı görülmektedir. Konu içeriklerinde özellikle dini gün ve bayramlar konusunda “Türk Kahvesi ve Geleneği” unsuruna vurgu yapılabilecekken bu unsurun eksik kaldığı görülmüştür. Görsel 2’de verilen örnekte bu durum daha net görülmektedir (s. 165-166).

Görsel 2. Hayat Bilgisi 1. Sınıf Ders Kitabından Bir Örnek

Yukarıda verilen örnekte bayram ziyaretlerinde ikramlardan bahsedilmiştir. Buraya Türk kahvesi ikramı da eklenerek “Türk Kahvesi ve Geleneği” SOKÜM unsuruna da yer verilebilirdi veya çay ikramı eklenerek “Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü” unsuru daha çok vurgulanabilirdi. Birinci sınıf hayat bilgisi ders kitabında yer alan; birlikte oynayalım, ülkemizin güzellikleri, birlikte yaşamak gibi konu başlıklarına göre kitapta daha çok SOKÜM unsuruna değinilebileceği düşünülmektedir. Uygun konular bulunmasına rağmen 1. sınıf hayat bilgisi ders kitabında SOKÜM unsurlarına çok az değinilmesi bir eksiklik olarak görülmektedir.

Hayat Bilgisi İkinci Sınıf Ders Kitabına Ait Bulgular

Ders kitabında akrabalarımızı severiz konu başlığı altında asker uğurlama, düğün, cenaze gibi özel günlerde insanların bir araya geldiğine değinilmiştir. Konu bu bağlamda “Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, barana, sıra geceleri, vd.)” SOKÜM unsuru ile ilişkilendirilmiş ve Görsel 3’te sunulmuştur.

Görsel 3. Hayat Bilgisi 2. Sınıf Ders Kitabından Bir Örnek (s. 72)

Hayat bilgisi 2. sınıf ders kitabında “Kültürel mirasımız” konu başlığı altında SOKÜM unsurlarından “Mesir Macunu Festivali” ve “Geleneksel Tören Keşkeği” unsurlarının hem görsel hem de konu içeriği olarak verildiği görsel 4’te görülmektedir.

Görsel 4. Hayat bilgisi 2. sınıf ders kitabından bir diğer örnek (s. 191)

Yukarıda verilen örnekler SOKÜM unsurları bakımından oldukça önemlidir. Ancak “kültürel mirasımız” konu başlığı altında bu örneklerin gerek konu içeriği ile gerekse etkinliklerle daha çok zenginleştirilebileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde “Millî gün ve bayramlar” ile “Dinî gün ve bayramlar” konularında da konu SOKÜM unsurları bakımından 1. sınıftaki duruma benzemektedir. Burada 1. sınıftan farklı olarak bir cümlede geçen “Ramazan ayında oruç tutulur, akraba ve komşular iftar yemeğine alınır ifadesi” ile “İftar Sosyo-Kültürel” SOKÜM unsuru ilişkilendirilmiştir. Ürettiklerimiz konusuna bakıldığında konu içeriğinde zeytin üretimine Aydın iline ait faaliyetlerden yola çıkarak “İncir, kestane ve zeytin üretiminde Türkiye’de birinci olduğunu anladık.” ifadesi ile değinilmiştir. Ancak zeytin üretimi ile ilgili daha detaylı bilgilerle “Zeytin yetiştiriciliği ile ilgili geleneksel bilgi, yöntem ve uygulamalar” SOKÜM unsuruna daha çok vurgu yapılabilecekken konuya kısaca değinilmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak 2. sınıf hayat bilgisi ders kitaplarında SOKÜM unsurlarının daha çok zenginleştirilebileceği düşünülmektedir.

Hayat Bilgisi Üçüncü Sınıf Ders Kitabına Ait Bulgular

Üçüncü sınıf ders kitabında “Ülkemizde Hayat” konu başlığı altında ülkemizin doğal güzellikleri, tarihi eserler ve turistik yerler ile ilgili olarak verilen bir görselde semazen bulunmaktadır. Konu bu bağlamda “Mevlevi Sema Törenleri” SOKÜM unsuru ile ilişkilendirilmiştir. Ancak görsel dışında içerikte herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Görsel aşağıda sunulmuştur (s. 126).

Ülkemiz doğal güzellikler, tarihî eserler ve turistik yerler bakımından çok zengindir. Bu zenginlikleri korumak hepimizin görev ve sorumluluğudur. Bu güzellikleri tanımalı ve başkalarına da tanıtmalıyız.

Görsel 5. Hayat Bilgisi 3. Sınıf Ders Kitabından Bir Örnek

“Dünya Tiyatrolar Günü” ile ilgili verilen bir metinde (s. 153) orta oyunlarından, gölge oyunlarından bahsedilmiş ve sayfada yer alan barkod okutulduğunda “Karagöz Hacivat” oyunu ile karşılaşmıştır. İlkokul 3. sınıf öğrencilerinin seviyeleri düşünüldüğünde bu sınıf düzeyinde SOKÜM unsurlarına daha çok yer verilebileceği düşünülmektedir. Ancak ders kitabı incelendiğinde diğer sınıf düzeylerine göre bu unsurlara çok daha az değinildiği tespit edilmiştir.

Hayat bilgisi dersi içerik olarak bakıldığında birçok SOKÜM unsuruna yer verilebilecek bir derstir. Örneğin komşu olalım konu başlığında içerikte “Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü” ile “Türk Kahvesi ve Geleneği” unsurlarına vurgu yapılabilir. Benzer şekilde “Okulumuzda Hayat” ünitesinde bir görselde satranç oynayan çocuklar vermek yerine mangala oynayan çocuklar verilebilir. Bunun gibi örnekleri artırmak mümkündür. Dolayısı ile SOKÜM unsurlarının

ders kitapları aracılığı ile somut işlemler döneminde olan ilkökul öğrencilerinin daha çok karşılaşması sağlanabilir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İlkokul hayat bilgisi ders kitaplarında somut olmayan kültürel miras unsurlarının incelendiği bu çalışmada ders kitaplarında; “Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Geleneği, Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü, Mesir Macunu Festivali, İftar Sosyo-Kültürel Gelenekleri, Geleneksel Tören Keşkeği, Zeytin yetiştiriciliği ile ilgili geleneksel bilgi, yöntem ve uygulamalar, Mevlevi Sema Törenleri, Karagöz” SOKÜM unsurları tespit edilmiştir. Güncel SOKÜM listesinde otuz tane unsur bulunurken hayat bilgisi ders kitaplarına bunlardan sekiz tanesinin yansıdığı görülmüştür. Hayat bilgisi dersi öğretim programında ve ders kitaplarında SOKÜM’ün yerinin incelenmesi (Karakuş ve Çağlayan, 2016) isimli çalışmada Türkiye’nin kayıtlı unsur sayısı 14 iken 2023 yılı itibari ile bu sayı otuzdur. Bu çalışmada kazanım, etkinlik ve görsellerin en çok toplumsal uygulamalar, ritüeller, şölenler kategorisinde olduğu, sözlü geleneklerde yalnızca atasözü ve masal isimlerin ifade edildiği ve gösteri sanatlarında ise çocuk oyunları ile Karagöz ve Hacivat gölge oyununun yer aldığı tespit edilmiştir. İlkokul Türkçe ders kitaplarında yapılan bir çalışmada da SOKÜM unsurlarından; Nasrettin Hoca fıkralarını anlatma geleneği, Karagöz, Kırkpınar yağlı güreş festivali, Türk kahvesi kültürü ve geleneği, çay kültürü kimlik, misafirperverlik ve sosyal etkileşim sembolü, âşıklık geleneği, ebru: Türk kâğıt süsleme sanatı ve geleneksel Türk okçuluğu olmak üzere sekiz tanesinin bulunduğu ifade edilmiştir (Arı, 2023).

Somut olmayan kültürel mirasın hayat bilgisi öğretimi kapsamında incelendiği çalışmada birinci sınıf için hazırlanan ders ve çalışma kitaplarındaki metin ve görsellerde halk bilgisi, toplumsal uygulamalar ve gösteri sanatlarına yer verilirken, ikinci sınıf için hazırlanan el sanatları ve sözlü anlatımlara dönük metin ve görseller bulunduğu tespit edilmiştir. Üçüncü sınıfta ise somut olmayan kültürel mirasa dönük metin veya görselle çok az yer verildiği; halk bilgisi, sözlü anlatımlar ve toplumsal uygulamaların bulunduğu belirtilmiştir (Yıldırım, 2021). Bu çalışma kapsamında ilkökul hayat bilgisi 1. sınıf ders kitabında “Nasreddin Hoca Fıkra Anlatma Geleneği” ile “Çay Kültürü, Kimlik, Misafirperverlik ve Toplumsal Etkileşim Sembolü” SOKÜM unsurları tespit edilmiştir. Nasreddin Hoca yalnızca bir görselle yer almıştır. Oysa bu yaş grubu öğrencilerinin ilgisini çokça çekebilecek bu unsura daha fazla yer verilebileceği düşünülmektedir. Hayat bilgisi ikinci sınıf ders kitabında ise “Geleneksel Sohbet Toplantıları (Yaren, barana, sıra geceleri, vd.), Mesir Macunu Festivali, Geleneksel Tören Keşkeği, Zeytin yetiştiriciliği ile ilgili geleneksel bilgi, yöntem ve uygulamalar” unsurlarının bulunduğu görülmüştür. En fazla SOKÜM unsuru bu sınıf düzeyindeki hayat bilgisi ders kitabında yer almıştır. Karakuş ve Çağlayan’ın (2016) yaptıkları çalışma sonucunda da SOKÜM ile ilgili etkinlik ve görsellerin en yüksek oranda 2. sınıfta yer aldığı belirtilmiştir. Hayat bilgisi üçüncü sınıf ders kitabı incelendiğinde ise yalnızca “Mevlevi Sema Törenleri” ile “Karagöz” unsurunun bulunduğu görülmüştür. Sınıf seviyesi olarak düşünüldüğünde önceki sınıflara göre bu düzeyde daha çok SOKÜM unsuruna yer verilebileceği düşünülmektedir.

Batmaz ve Yurtbakan (2022) yaptıkları çalışmada hayat bilgisi 3. sınıf ders kitabında kültürel miras unsurlarını incelemişler ve en fazla somut olmayan kültürel miras unsurlarına yer verildiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca ders kitabında kültürel miras unsurlarından en fazla taşınmaz kültürel miras unsurlarına yer verildiği, doğa evrenle ilgili bilgi ve uygulamalara, el sanatları geleneğine ise yer verilmediğini tespit etmişlerdir. Çalışmada İlkokul Hayat Bilgisi 3. sınıf ders kitabında kültürel miras unsurlarının daha çok metin ve görsellerle vurgulanırken sosyal bilgiler 4. sınıf ders

kitabında daha çok metinlerle vurgulandığı tespit edilmiştir. Ortaokul düzeyinde yapılan çalışmalara bakıldığında SOKÜM unsurlarına daha çok yer verilebileceği vurgulanmaktadır (Ceran ve Yıldız, 2021; Yıldız ve Ceran, 2020; Morali ve Öner, 2019; Kolaç, 2009). Gülten, Demirel ve Demirel'in (2023) çalışmalarında; Türkçe ve Türk kültürü ders kitaplarının somut olmayan kültürel miras unsurları açısından incelendiği çalışmada kitaplarda en az tespit edilen unsur el sanatları geleneği iken en çok tespit edilen unsur sözlü gelenek ve anlatımlar olmuştur.

Çalışma sonunda elde edilen bulgulardan yola çıkarak ilkökul hayat bilgisi ders kitaplarında daha fazla SOKÜM unsuruna yer verilmesi, kitapların bu konu üzerinde zenginleştirilmesi önerilebilir. Ayrıca bir sınıf düzeyinde aynı SOKÜM unsuruna yer verip tekrar etmek yerine farklı sınıf düzeylerinde farklı unsurlara yer verilmesi, kitaplarda verilen barkodlu elektronik içeriklerin SOKÜM unsurları ile ilişkilendirilerek zenginleştirilmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Akkaya, A. K. (2019). *Somut ve Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Antalya Akseki Çukurköy'ün Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Aral, A. E. (2016). Hayat Bilgisi ve Halk Kültürü Dersleri Üzerinden Kültür Koruma Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi. *Millî Folklor Dergisi*, 28(112), 107-119.
- Arı, S. (2023). Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları ve İlkokul Türkçe Ders Kitapları. S. Maden (Ed.), *Türkçe eğitimi güncel araştırmaları II* içinde (s. 164-187). İstanbul: Hiper yayıncılık.
- Artun E. (2010), *Türk Halk Bilimi*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Ayvacı, H. (2018). *Türkiye'deki Turizm Animasyonlarında Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Unsurlarının Kullanımı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Batmaz, O. & Yurtbakan, E. (2023). İlkokul Türkçe, Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Kültürel Miras Unsurları Açısından İncelenmesi. *TEBD*, 21(1), 1-21.
- Baysal, N, Z. (2006). *Hayat bilgisi: Toplumsal ve Doğal Yaşama Bütüncül Bir Bakış C. Öztürk (Ed.), Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi* içinde (s. 1-19). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Bektaş, M. (2009). Hayat ve Hayat Bilgisi Dersi. S. Özgülmüş (Ed). *İkögretim Hayat Bilgisi Öğretimi ve Öğretmen El Kitabı* İçinde (s. 1-11.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Binbaşıoğlu, C. (2003). *Hayat Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Can, M. (2009). Kültür ve Turizm Bakanlığı (2009). Kültürel Miras ve Müzecilik Çalışma Raporu. <https://teftis.ktb.gov.tr/Eklenti/1279,muserrefcanpdf.pdf> [Erişim tarihi: 12.12.2023].
- Ceran, D. & Yıldız, D. (2021). 6. ve 8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (51), 321-337.
- Çeçen, A. (1984). *Kültür ve Politika*. İstanbul: Hil.
- Dere, İ. ve Emeksever, A. (2018). Hayat Bilgisi Derslerinde Sözlü Tarihle Kültürel Mirasın Öğretimi. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 2(4), 40-47.

- Ekici, M. (2004). Bir Sempozyumun Ardından: Somut Olmayan Kültürel Mirasın Müzelenmesi. *Millî Folklor Dergisi*, (61).
- Galla, A. (2002). Culture and heritage in development: Ha Long Ecomuseum, a case study from Vietnam. *Humanities Research* (IX) 1.
- Gökalp, Z. (2012). *Türkçülüğün Esasları*. Anonim Yayınları.
- Gülden, B., Demirel, O., Demirer, E. (2023). Türkçe ve Türk Kültürü Ders Kitaplarının Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları Açısından İncelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 13(3), 2016-2031.
- Gülden, B. (2020). *Türkçe Öğretiminde Dil-Kültür İlişkisi ve SOKÜM'ün Türkçe Ders Kitaplarına Yansımaları*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Gürel, D. (2018). *Somut Olmayan Kültürel Miras Etkinliklerinin 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinde Kullanımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Güvenç, B. (2002). *İnsan ve Kültür*. (9.bs.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ICOMOS (2013). ICOMOS Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi.
- Kaplan, M. (2006). *Kültür ve Dil* (22. bs.). Dergâh Yayınları.
- Karakuş, C. ve Çağlayan, K. T. (2016). Hayat Bilgisi Öğretim Programında ve Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yerinin İncelenmesi. *International Journal of Social Science*, 45, 393-405.
- Kolaç, E. (2009). Somut Olmayan Kültürel Mirası Koruma, Bilinç ve Duyarlılık Oluşturmada Türkçe Eğitiminin Önemi. *Millî Folklor*, 21 (82), 19-31.
- Kurt, S. (2023). *Somut Olmayan Kültürel Miras ve Turizm*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Livçapar, S. N. (2023). *Türk Kahvesi Kültürü ve Geleneği'nin Miraslaştırılmasına Sosyolojik Bir Bakış*. Yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Mejuyev, V. (1987). *Kültür ve Tarih*. (S. H. Yokova, Çev.). Ankara: Başak Yayınları.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2023). *Hayat Bilgisi Dersi (1, 2 ve 3. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Moralı, G. ve Öner, G. (2019). Yabancı Dil Olarak Türkçe Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurlarının İncelenmesi. *Turkish Studies Language and Literature*, 14 (3), 1345-1357.
- Nuryanti, W. (1996). Heritage and Postmodern Tourism. *Annals of Tourism Research*, 23(2), 249-260.
- Özbağ, D. (2010). *Ulusal Dijital Kültür Mirasının Korunması ve Arşivlenmesine Yönelik Kavramsal Bir Model Önerisi*. Yüksek lisans tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. İstanbul: İnkılap.
- Sönmez, V. (2005). *Hayat Bilgisi Öğretimi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi Öğretmen Kılavuzu*. Anı Yayıncılık.
- Şahin, T. Y. (2002). Öğretim Materyal ve Teknolojileri. C. Öztürk ve D. Dilek (Ed.), *Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi İçinde* (s. 281-315). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- TDK, (2023). Kültür. <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim tarihi: 12.12.2023].

- Ünsal, D. ve Pulhan, G. (2012). Türkiye’de Kültürel Mirasın Anlamı ve Yönetimi. A. Aksoy, Z. Enlil, D. Ünsal. (Ed.), *İçinde, Kültürel Miras Yönetimi* (s. 30-66). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Williams, R. (1977). *Culture and Society: 1780-1950*. Middlesex: Penguin Books.
- Yıldırım, G. (2021). Somut Olmayan Kültürel Mirasın Eğitim Programlarına Yansıması: Hayat Bilgisi Öğretimi. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16, 231-247.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, D. & Ceran, D. (2020). 5. ve 7. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarında Somut Olmayan Kültürel Miras Unsurları, *Selçuk Üniv. Edebiyat Fak. Dergisi*, 44, 295-308.